

НИЖИНСЬКА СТАРОВИНА

18 (21)

ÖÅ Í ÒÐ Ì À Ì 'Β ÒÊ Î Ç Í ÀÃÑ ÒÃÀ

Í àö³î íàëüíî; àèääàì³; íàóê Óêðà;íè

3

Óêðà;íñüêîîâî òîâàðèòîâà îðîðîíèè Ìàì'ÿîíè

³ñòîð³; òà êóëüòóðè

ИЗВУНСЬКА СТАРОВИНА

çáðîíèè ðåå³îíàëüíî; ³ñòîð³;

òà Ìàì'ÿîíèîîâà

ñ à ð ³ ÿ

“Нам’яткознавство

Рівнічного регіону

України”

№6

Âèïîñê 18(21)

Ê È - Â

Öåíðð Ìàì'ÿîíèîîâà ÍÀÍ Óêðà;íè³ ÓÒÎÎ²Ê

2 0 1 4

Рекомендовано до друку
Вченою радою Центру пам'яткознавства НАН України і УТОПІК
(протокол № 11 від 27 листопада 2014 р.)

Редакційна колегія:
головний редактор – *С.І. Посохов*
заступники головного редактора – *О.Б. Коваленко, О.М. Титова*
члени редколегії – *Л.М. Бєсов, О.Д. Бойко, І.В. Верба, Я.В. Верменич,*
Л.О. Гріффен, В.О. Константинов, В.І. Мезенцев, О.П. Моця,
А.А. Непомнящий, Г.В. Самойленко, Н.М. Сенченко
відповідальний секретар – *С.Ю. Зозуля*

Адреса редакції:
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9, корп. 19; e-mail: zp_vydannja@ukr.net
тел. +380-44-2807879, тел/факс +380-44-2806463

Адреса веб-сайту видання:
http://pamjatky.org.ua/?page_id=579

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації –
серія КВ № 16327-4799Р від 02.02.2010 р.)

Збірник наукових праць “Ніжинська старовина” внесений до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з історичних наук (Постанова Президії ВАК України № 1–05/1 від 26.01.2011 р.)

Частина матеріалів випуску була апробована під час проведення в Ніжині та Батурині 24–26 вересня 2014 р. III Міжнародних Спаських наукових читань, присвячених 110-річчю від дня народження І.Г. Спаського

Ç Ì º Ñ Ò

Òàîðàðð÷í³ òà ìàðîíàíëéíà³÷í³ òðíàëàíëë ñó÷àíííî ìóçàíëéíà³, òàì'ÿðëéíçáàññòàà, ñòîðð÷ííî ðàà³ííàëëñòëëë é àðííëéíà³

Барабаш Н. (Кривий Ріг) Бордунова Є. (Кривий Ріг) Приватний музей в інтелектуальному просторі міста (на прикладі Музею культури єврейського народу та історії Голокосту “Музей Михайла Мармера”).....5

Гнера В. (Київ) Досвід використання матеріалів аеро- та космічної зйомки в історико-меморіальній роботі.....10

Лой М. (Переяслав-Хмельницький) Застосування новітніх інформаційних технологій у дизайні матеріалів для оформлення під час проведення масових заходів у Національному історико-етнографічному заповіднику “Переяслав”.....21

Àîñë³ààáíÿ ðàà³ííàëëííî ñòîðð³ é àðííëéíà³, ì³áí³÷íàâ ðàà³ííó Óëðàíëë òà à³àíðààáíÿ éíàâ ðàçóëüðàð³à òó ìóçàéíëð êíëàëë³ÿð

Блажко Ю. (Батурин) Літні військові табори у Батурині в 1924–1928 роках.....27

Горох М. (Чернігів) Носівський осередок Торгсину.....34

Dolzhenko Yu. (Kyiv) Craniological characteristics of the Baturyn's population in 17–18 centuries40

Жам О. (Переяслав-Хмельницький), Ткаченко Н. (Переяслав-Хмельницький), Чередніченко Л. (Переяслав-Хмельницький) Польові етнографічні дослідження Чернігівщини науковцями Переяслав-Хмельницького історичного музею в 60–70-х роках ХХ ст.: історія, тематика, результати56

Костенко Л. (Київ) Зажинковий обряд на Лівобережному Поліссі.....64

Морозова А. (Чернігів) “...Здесь вы узнаете почти всю правду...” (Листи вивезених на роботи до Німеччини)70

Пригорницька О. (Чернігів) Роль Чернігівського інституту народної освіти у науковому житті Північного Лівобережжя (1920–1930)82

Рахно К. (Опішне) Чорт-гончар у міфологічних уявленнях українців Чернігівщини XVIII – першої половини ХХ ст.89

Сидоренко О. (Чернігів) Участь населення Чернігівської губернії у російсько-турецьких війнах другої половини ХІХ ст. (за матеріалами колекцій і зібрань Чернігівського обласного історичного музею ім. В.В. Тарновського)96

Àëà÷áíÿ îá'ëð³à ëóëüðóðííî ñîààùëíë, ðíçàëëíë ìóçàéíëðàà³ ìàëëíàâ òàì'ÿðëéíçáàññòàà ì³áí³÷íàâ-Àí³'òðíàññòëíà Ë³àíàððàæÿ

Бойченко С. (Чернігів) Поховальна практика Чернігова та шляхи їх реалізації наприкінці XVIII – ХІХ ст. (за матеріалами справ Чернігівської духовної консисторії)103

Желіхівська Н. (Батурин) Стаціонарна будівля у Батурині в ХVІІ–ХVІІІ ст.111

Коваленко Ю. (Глухів) Грошовий обіг на теренах давньоруського Глухова116

Костюк Н. (Переяслав-Хмельницький) Фондове зібрання колекції народних музичних інструментів у експозиції Музею кобзарства Національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав”124

<i>Крапивний Р. (Ніжин)</i> Гутний промисел на теренах Ніжинського полку в середині XVII — XVIII ст.	129
<i>Назарова В. (Москва), Мельник М. (Глухів)</i> Фінансово-кредитні установи міста Глухова кінця XIX — початку XX століття	137
<i>Огієвська Р. (Батурин)</i> Вулиця-дуплянка у фондівій колекції НКЗ “Гетьманська столиця”	147
<i>Оленіч А. (Вишгород)</i> Сировина гончарного виробництва ремісничого поселення давньоруського Вишгорода	150
<i>Ревага Н. (Переяслав-Хмельницький)</i> Використання ляльки-мотанки у масових заходах Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»	154
<i>Силенок Н. (Київ)</i> Вплив політичної ситуації кінця XVIII ст. на монастирі Чернігова і Новгорода-Сіверського	161
<i>Тараненко С. (Київ)</i> Вулична мережа Подолу Києва — від формування до сучасності.....	164
<i>Тригуб О. (Чернігів)</i> З історії ремонтів будинку Колегіуму в Чернігові у XIX ст.	170
<i>Яненко А. (Київ)</i> Археологічні колекції музеїв Північного Лівобережжя в 1945—1946 роках у контексті історії музейної археології міжвоєнного періоду.....	179
Із загальної інформації	
<i>Барабаш Н. (Кривий Ріг), Барабаш Д. (Кривий Ріг)</i> Данило Велланський: доля інтелектуала на тлі епохи.....	195
<i>Мотліч А. (Батурин)</i> Дружні відносини М. Ханенка та родини Розумовських	204
<i>Павлова О. (Харків)</i> Постать музеєзнавця А.Ф. Луньова в контексті образотворчого мистецтва (до 95-річчя від дня народження).....	207
<i>Рахно О. (Чернігів)</i> Земська діяльність М.А. Іскрицького	212
Аналіз історичних джерел	221
Історія музею	222

* * *

У збірці використані графіка та світліни
надані авторами публікацій

А В Т О Р И З Б І Р Н И К А

- Барабаш Діна Віталіївна** – учень Криворізького центрально-міського ліцею (Кривий Ріг)
- Барабаш Наталія Олександрівна** – кандидат історичних наук, завідувач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Криворізького факультету Національного університету “Одеська юридична академія” (Кривий Ріг)
- Блажке Юлія Анатоліївна** – науковий співробітник Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця” (Батурин)
- Бойченко Світлана Геннадіївна** – старший викладач Чернігівський державний інститут економіки і управління (Чернігів)
- Бордунова Єлизавета Олегівна** – учень Криворізької спеціалізованої школи І–ІІІ ступенів із поглибленим вивченням іноземних мов (Кривий Ріг)
- Гнера Володимир Анатолійович** – старший науковий співробітник Музею історії Десятинної церкви (Київ)
- Горох Микола Володимирович** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського (Чернігів)
- Долженко Юрій Володимирович** – лаборант Інституту археології НАН України (Київ)
- Жам Олена Михайлівна** – завідувач науково-дослідного відділу “Музей хліба” Національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав” (Переяслав-Хмельницький)
- Желіхівська Наталія Михайлівна** – науковий співробітник Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця” (Батурин)
- Коваленко Юрій Олександрович** – завідувач науково-дослідного відділу Національного заповідника “Глухів” (Глухів)
- Костенко Людмила Анатоліївна** – старший науковий співробітник Національного музею народної архітектури та побуту України (Київ)
- Костюк Наталія Василівна** – молодший науковий співробітник Національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав” (Переяслав-Хмельницький)
- Крапивний Роман Миколайович** – аспірант кафедри історії України та політології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Ніжин)
- Лой Марина Миколаївна** – завідувач відділу Національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав” (Переяслав-Хмельницький)
- Мельник Маргарита Олександрівна** – науковий співробітник Національного заповідника “Глухів” (Глухів)
- Морозова Анна Валеріївна** – кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу використання інформації документів Державного архіву Чернігівської області (Чернігів)
- Мотліч Алла Анатоліївна** – завідувач відділу історії Гетьманства Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця” (Батурин)
- Назарова Віра Валеріївна** – генеалог, засновник веб-сайту «Воспитанникам глуховских гимназий посвящается...» (Москва, РФ)
- Огієвська Руслана Іванівна** – науковий співробітник відділу “Будинок-музей Генерального судді В. Кочубея” Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця” (Батурин)
- Оленіч Андрій Миколайович** – науковий співробітник відділу археології Вишгородського історико-культурного заповідника (Вишгород)
- Павлова Ольга Григорівна** – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна (Харків)
- Пригорницька Олена Юрійівна** – аспірант кафедри історії та археології України Інституту історії, етнології та правознавства ім. О.М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка (Чернігів)
- Рахно Костянтин Юрійович** – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України; старший науковий співробітник Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (Опішне)
- Рахно Олександр Якович** – кандидат історичних наук, завідувач кафедри історії та археології України, заступник директора з навчальної роботи Інституту історії, етнології та правознавства ім. О.М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка (Чернігів)
- Ревега Наталія Миколаївна** – молодший науковий співробітник Національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав” (Переяслав-Хмельницький)
- Сидоренко Ольга Сергіївна** – аспірант кафедри історії та археології України Інституту історії, етнології та правознавства ім. О.М. Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка (Чернігів)
- Силенок Надія Михайлівна** – аспірант Центру пам’яткознавства НАН України і УТОПІК (Київ)
- Тараненко Сергій Пантелейович** – науковий співробітник Центру археології Києва Інституту археології НАН України (Київ)
- Ткаченко Наталія Григорівна** – завідувач науково-дослідного відділу “Музей історії української православної церкви” Національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав” (Переяслав-Хмельницький)
- Тригуб Олександр Олександрович** – молодший науковий співробітник Національного архітектурно-історичного заповідника “Чернігів стародавній” (Чернігів)
- Чередніченко Лідія Сергіївна** – старший науковий співробітник Національного історико-етнографічного заповідника “Переяслав” (Переяслав-Хмельницький)
- Яненко Анна Сергіївна** – кандидат історичних наук, провідник науковий співробітник Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (Київ)

І Н Ф О Р М А Ц І Я Д Л Я А В Т О Р І В

Редакційна колегія “Ніжинської старовини” запрошує до співпраці дослідників – професійних і аматорів (для публікації в серії “Ніжинознавчі студії”), що вивчають проблеми історії та пам’яткознавства міста Ніжина й Ніжинщини від найдавнішого часу до сьогодення, досліджують біографії визначних і пересічних міщан; відомих діячів, життя чи діяльність яких у будь-якій мірі пов’язане з давнім містом над Остром і його округою. Приймаємо також рецензії на видання, що зачіпають ніжинознавчі проблеми або написані ніжинцями.

Також запрошуємо до співпраці (для публікації в серії “Пам’яткознавство Північного регіону України”) дослідників проблем з історії, теорії та методології пам’яткознавства та пам’яткоохоронної справи Північного етноісторичного регіону України, музеєзнавства, а також регіональної історії й етнології вказаного регіону (Східне Полісся, Північна Полтавщина, Західна Сіверщина, Західна Слобожанщина, Стародубщина).

Зважаючи на задекларований науковий характер збірки, при розгляді надісланих матеріалів пріоритет буде надаватися саме науковим розвідкам. **Науково-публіцистичні матеріали як за змістом, так і за оформленням (без посилань у тексті, але обов’язково зі списком використаної літератури після тексту) друкуються в краєзнавчому розділі, за винятком окремих випадків, узгоджених із відповідальними секретарями редакційної колегії. Суто публіцистичні або надані без належного наукового оформлення (відомості про автора (авторів), науковий апарат, УДК, анотації, ключові слова) науково-публіцистичні роботи не розглядатимуться.**

Матеріали мають бути оформлені згідно діючих вимог, затверджених ВАК України до публікацій у фахових виданнях (науковий апарат, структура викладу тощо).

Оформлені згідно вимог ВАК України до публікацій у фахових виданнях (структура, науковий апарат тощо) матеріали (роздрук (бажано) і електронну версію (обов’язково)) прохання надсилати на поштову чи електронну адресу Центру пам’яткознавства НАН України і УТО-ПІК, або передати особисто до редакції (адреси вказані після даної інформації для авторів).

УВАГА! Без електронної версії матеріал друкуватися не буде!

Лише у виняткових випадках (узгоджених із редакцією) можливе подання матеріалу лише на паперовому носії, але чітко надрукованого, без рукописних вставок, виправлень, закреслень тощо.

Обсяг матеріалу – до 0,75 авт. арк. (до 30 тис. знаків із пробілами).

Інформацію про автора (авторів) необхідно вмістити перед заголовком дослідження без скорочень за таким алгоритмом: *прізвище, ім’я (повністю), по-батькові (повністю); наукова ступінь, наукове звання; посада й місце роботи* – обов’язково (для непрацюючого пенсіонера – *науковий фах*); *електронна адреса (обов’язково* (за відсутності такої вказати *поштову адресу*); *телефон* (бажано).

Електронну версію надавати на будь-якому з оптичних або цифрових носіїв. На e-mail бажано надсилати в заархівованому вигляді (архів із розширенням *.rar або *.zip).

УВАГА! Архів має бути звичайний, без формату саморозпакування!

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО ВАРІАНТУ

✓ *текст*

виконаний у будь-якому текстовому редакторі чи процесорі, але збережений у форматі звичайного тексту **виключно** із розширенням *.txt (режим блокнота); гарнітура Times New Roman (розмір кеглю, міжрядкового інтервалу значення не має);

✓ науковий апарат

ПОСИЛАННЯ, ЗАУВАЖЕННЯ, ПРИМІТКИ – винятково післятекстові з нумерацією за зростанням (гарнітура Times New Roman Суг; індекси посилань у тексті у квадратних дужках звичайними цифрами (напр.: [15] тощо) **УВАГА! В одних дужках має бути лише один номер посилання; у тексті посилання – одне чи кілька джерел (або текст зауваження чи примітки).** Текст посилань наприкінці тексту статті після заголовку «Джерела та література» у вигляді нумерованого списку (форму посилання оформляти згідно вимог ВАК України – див.: Бюлетень ВАК України, № 3 за 2010 р. (для архівних джерел) та № 10 за 2007 р. (для друкованих джерел).

✓ графіка:

ІЛЮСТРАЦІЇ – у режимі “градації сірого” (тобто чорно-біле зображення), окремим файлом кожна, на тому ж або окремому носію; розширення 200 dpi, формат *.JPEG або *.TIFF, розмір 10×15 см (де 10 см – базова (менша) сторона, інша сторона – за пропорціями).

ТАБЛИЦІ, СХЕМИ, ДІАГРАМИ – у вигляді графічного файлу або віртуального роздруку у форматі *.pdf у масштабі 1:1, максимальна ширина зображення – 10 см.

УВАГА! Максимальна кількість ілюстрацій (рисуноків (малюнків), світлин) разом – 8 позицій!

Максимальна кількість іншої графіки (таблиць, схем, діаграм тощо) – разом – 10 позицій!

Згідно з вимогами ВАК України до фахових видань, **ОБОВ’ЯЗКОВОЮ УМОВОЮ** для публікації Вашого матеріалу є наявність УДК, а також анотацій і ключових слів українською, російською й англійською мовами (до 400 друк. знаків кожна; переклад прізвища, ініціалів автора та заголовку публікації обов’язковий).

Приклад оформлення матеріалів для друку у виданнях Центру пам’яткознавства НАН України і УТОPIK можна знайти на веб-сайті «Відлуння віків» (<http://pamjatky.org.ua>; закладка «Центр пам’яткознавства» (відповідне гіперпосилання наприкінці тексту)).

Редакційна колегія залишає за собою право на відбір, стилістичне, лексичне, орфографічне та пунктуаційне редагування матеріалів. Надіслані рукописи не рецензуються і не повертаються.

Листування з авторами на сторінках збірки не ведеться. За достовірність фактів, посилань, приміток, коментарів відповідає автор (автори) публікації.

Кожен автор (співавтор) має право на 1 авторський примірник, котрий отримується особисто. Авторський примірник може бути надісланий поштою (бандероллю з післяплатою, розмір якої дорівнює сумі вартості поштових витрат [тільки в межах України, іноземні автори вирішують спосіб отримання авторського примірника окремо за вказаними далі координатами]).

КОНТАКТНІ КООРДИНАТИ

Зозуля С.Ю., вул. Об’їжджа, 56, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600, Україна
(із поміткою “для збірника “Ніжинська старовина”)
тел. +380-68-353-59-57 (моб), +380-44-280-7879 (роб)
тел./факс +380-44-280-6463 (роб)

Морозов О.С., вул. Синяківська, 75В, кв. 9, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600, Україна
(із поміткою “для збірника “Ніжинська старовина”)
тел. +380-68-814-8455 (моб), +380-46-31-22457 (роб)

e-mail: zp_vydannja@ukr.net, el-havar-din@yandex.ru

Збірник наукових праць
НІЖИНСЬКА СТАРОВИНА

Збірник регіональної історії
та пам'яткознавства
(серія: “Пам'яткознавство
Північного регіону України”, № 6)
Випуск 18 (21)
2014 р.

Дизайн обкладинки: С.Ю. Зозуля
Макетування: Л.І. Лисенко
Редагування: С.Ю. Зозуля, О.С. Морозов

Редакційна колегія збірника залишає за собою право на стилістичне, лексичне, орфографічне та пунктуаційне редагування матеріалів.

Надані авторами рукописи не рецензуються і не повертаються.

Листування з авторами на сторінках збірки не ведеться.

За достовірність фактів, посилань, приміток, коментарів
відповідає автор (автори) публікації.

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів) публікацій.

Підписано до друку 15.12.2014 р.
Формат 70×100/16. Ум. друк. арк. 18,20.
Обл.-вид. арк. 21,19. Наклад 100 прим.
Зам. № 948.

Видавець

Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПШК
(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 2429
від 07.02.2006 р.); вул. Івана Мазепи, 21, корп. 19, м. Київ, 01015, Україна;
тел./факс: +380 (44) 2807879, e-mail: m-center@ukr.net

Виготовлювач

ПП. Лисенко М.М.
м. Ніжин Чернігівської обл., вул. Шевченка, 20,
тел./факс: +38 (04631) 90985
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.

**МЕЦЕНАТИ І БЛАГОДІЙНИКИ
ІІІ МІЖНАРОДНИХ СПАСЬКИХ
НАУКОВИХ ЧИТАНЬ
(м. Ніжин - м. Батурин, 24-26 вересня 2014 р.)**

**КАФЕДРАЛЬНИЙ СОБОР ВСІХ СВЯТИХ
УПЦ КП (настоятель прот. Сергій (Чечин))**

**ТОВ "НІЖИНСЬКИЙ
ХЛІБОБУЛОЧНИЙ КОМБІНАТ"**
(директор С.В. Кот)

ДП "ГОТЕЛЬ "НІЖИН"
(директор О.Г. Борисенко)

МАГАЗИН СУВЕНІРІВ "ЛЕЛЕКА"
(директор Л.В. Мамедова)

КАФЕ "ЧАЙКА"
(директор А.В. Чернишова)

ПТ "ПАРТНЕР"
(директор А.Ф. Прокопеч)

Ніжинський краєзнавчий музей ім. Спаського І.Г., Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, Національний історико-культурний заповідник "Гетьманська столиця", Національний архітектурно-історичний заповідник "Чернігів стародавній", Державний Ермітаж, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Ніжинська міська рада щиро вдячні керівництву зазначених підприємств і організацій за всіляку, насамперед матеріальну, підтримку в проведенні ІІІ Міжнародних Спаських наукових читань. Також співorganizатори висловлюють слова подяки на адресу медійних установ, що здійснювали інформаційну підтримку проведення ІІІ Міжнародних Спаських наукових читань: Всеукраїнській науково-популярній газеті "Ніжинські старожитності" (головний редактор С.Ю. Зозуля), Ніжинській міській газеті "Вісті" (головний редактор М.В. Білоусенко), Газеті НІКЗ "Гетьманська столиця" "Слово "Гетьманської столиці" (редактор – Л.Г. Кияшко), Газеті НЗ "Глухів" "Соборний майдан" (редактор – С.П. Жукова), Українському пам'яткоохоронному Інтернет-ресурсу "Відлуння віків" (www.pamjatky.org.ua), Веб-сайту НІАЗ "Чернігів стародавній" (<http://naiz1.pp.net.ua>), Інтернет-виданню "Уездные новости" (www.uezd.com.ua)

ОКРЕМА ПОДЯКА

ТОВ "Пассервіс" (директор – Корабель В.М.), ТОВ "ГраАль" (директор – Л.В. Нечаєва), ПП "Омнібус-Н" (директор – В.В. Мялков), ТПК "Орхідея" ФОП Лук'яненко В.В., а також приватним підприємцям М.М. Лисенку, В.Х. Мамедову та І.В. Супруненьку